

Факультатыў “Стылістыка тэксту”
Тэма №1 “Тэкст. Структурныя адзінкі тэксту”

Уводзіны

Стылістыка тэксту з’яўляецца адным з напрамкаў функцыянальнай стылістыкі, ці стылістыкі маўлення. Стылістыка тэксту вывучае функцыянаванне, стылёвую адметнасць тыпаў і адзінак тэксту. Само паняцце **тэкст** па-рознаму тлумачыцца ў лінгвістычнай літаратуры. Спынімся пакуль на азначэнні Н.С.Валгінай: “Тэкст уяўляе сабой сэнсава аб’яднаную паслядоўнасць знакавых адзінак, асноўнымі ўласцівасцямі якой з’яўляюцца звязнасць і цэласнасць [1, с.12]. Стылістыка тэксту найперш звяртаецца да структурнай арганізацыі адзінак маўлення. Структура тэксту ў розных даследаваннях разглядаецца ў залежнасці ад разумення паняцця тэксту. Так, А.І.Гаршкоў у дапаможніку “Русская стилистика” прапаноўвае вылучаць у структуры тэксту тэму, ідэю, матэрыял рэчаіснасці, моўны матэрыял, славесны рад, кампазіцыю, сюжэт, архітэктоніку, вобраз аўтара і вобраз апавядальніка [2, с.53 – 258]. На думку А.І.Гаршкова, самы перспектыўны – філалагічны, ці стылістычны аналіз тэксту, цэнтральнай праблемай якога з’яўляецца праблема славеснай структуры вобраза аўтара. На такім падыходзе да аналізу тэксту мы абавязкова спынімся на сваіх факультатыўных занятках. Сёння ж разгледзім сінтаксічнае разуменне тэксту “як аб’яднаную сэнсавай і граматычнай сувязю паслядоўнасць моўных адзінак: выказванняў, звышфразавых адзінстваў (празаічных строф), фрагментаў, раздзелаў і г. д.” [3, с.16].

Структурныя адзінкі тэксту

Тэкстам можа быць адзін сказ, напрыклад, загадка, афарызм, прыказка і значна больш сказаў – верш, замалёўка ў газете, вялікі раман. Звернемся да тэкстаў-сказаў:

Што посееш, то і пажнеш. Усюды добра, а дома найлепей. Век жыві, век вучыся. Да пары збан ваду носіць.

Растлумачце сэнс гэтых прыказак. Чаму яны вучаць?

Жыві і цэльнасці шукай, аб шчырасці духоўнай дбай. Вечна тваім застаецца толькі тое, што ты аддаў. Над намі словы ўладараць.

Дайце азначэнне тэрміну афарызм. У чым яго адрозненне ад прыказкі? Каму належаць гэтыя афарызмы? Чаму сказ можа быць тэкстам? Якой думкі прытрымліваецца вы?

У вялікім тэксце можна вылучыць непарыўны ланцужок сказ – празічная страфа – фрагмент – глава – частка – закончаны твор. Сказы, аб’яднаныя сэнсава і граматычна, утвараюць семантыка-сінтаксічную адзінку тэксту, якая ў лінгвістычнай літаратуры называецца па-рознаму: празічная страфа, складанае сінтаксічнае цэлае, звышфразовае адзінства, кампанент, рэгістр, сінтаксічны комплекс, маналагічнае выказванне, камунікатыўны блок. На сваіх занятках мы будзем выкарыстоўваць тэрміналагічныя найменні празічная страфа (ці страфа), складанае сінтаксічнае цэлае, звышфразовае адзінства. Звернемся да прыкладу:

Блукаючы па зямлі, мне даводзілася часам трапляць у месцы, якія міжвольна выклікаюць думкі аб вечнасці, аб зменлівасці лёсу, аб тым, што ўсё мінае, аб тым, што ніколі не ведаеш, які каму суджаны лёс. Вось стаіш на тэрыторыі кіеўскага гарадзішча (аднаго з чатырох самых старадаўніх сярэдневяковых славянскіх гарадзішчаў) і пад табою Дняпро, мой Дняпро магутны, а вакол свеціць агнямі двух з гакам мільённы горад, сталіца і “маці гарадоў”. І вось Хатомельскае гарадзішча (Столінскі раён), равеснік Кіеўскаму, а пад ім толькі “старык” Гарыні і каля старых

валоў толькі адзін хутар. А можа, і яго цяпер няма. Кожнаму вызначаны свой рубеж, як сказана продкамі. (У.Караткевіч. “Мой се градок!”)

Прыведзены прыклад адлюстроўвае класічную кампазіцыю страфы: зачын, які афармляе мікратэму (першы сказ), сярэдняя частка (развіццё думкі) і канцоўка-вывад (апошні сказ). Гэта праявітая страфа з мікратэмай “Непрадказальнасць лёсу” раскрывае пісьменніцкае бачанне сутнасці быцця.

Фразы-зачыны выконваюць важную ролю, уяўляючы сабой “тэматычныя вехі тэксту” [1, с.40]. Калі выпісаць з твора толькі зачыны строф, то атрымаецца спіс пераказ зместу.

Страфа як адзінка тэксту характэрна і для мовы паэтычных твораў. Страфа ў паэзіі – гэта група сказаў, аб’яднаных сэнсава, метрычна і сінтаксічна:

Вайшлі ў хату дзед з Сымонам,
 Чэсць далі гаспадаром,
 Старасвецкім “пахвалёным”
 Прывіталі гэты дом.
 Стаў Сымонка каля лавы,
 Хату поглядам абвёў,
 А халацік безрукавы
 Цёк у дзесяць ручаёў
 Загарэў, бядак, ад сонца,
 Твар душчыўся і ляміў,
 І мізэрна так бясконца
 Гэты хлопчык выглядаў!
 Толькі вочы асвячалі
 Твар замораны, худы
 І так мнсга прыдавалі
 Хлесту гора і нуды.
 Было ў іх задумленне
 Не дзяціных яго лет,
 І адбітак засмучэння
 Палажыў на вочы след.
 І той погляд раз даволі
 Хоць на момант улавіць,
 Каб ужо яго ніколі,
 Назаўсёды не забыць,
 Бо жыццё прайшло няскладна
 Па дзяцінай паласе, --
 І на хлопчыка ўспагадна
 Пазіралі тут усе.
 (Я.Колас. “Сымон-музыка”)

Першае чатырохрадкоўе вызначае тэматычную перспектыву страфы – апісанне знешнасці Сымона, яго задумленага позірку. Пасля сярэдняй часткі – канцоўка: туга дзіцячых вачэй становіцца блізкай іншым людзям, выклікае ў іх спачуванне.

Дзве і больш праявітыя страфы, аб’яднаныя агульнай тэмай, утвараюць такую семантыка-сінтаксічную адзінку маўлення, як фрагмент. У ім найбольшую інфармацыйную і кампазіцыйную нагрузку мае звышфразовае адзінства, якое пачынае новую мікратэму:

Развітаўшыся з Петручком, Васіль выбраўся на вуліцу. Заўтра ці паслязаўтра трэба ад’язджаць. Ён яшчэ павандруе па мястэчку, паглядзіць, як яно выглядае, зойдзе на могілкі.

З ціхмяна-салодкім настроем праходзіў Васіль міма каменнай двухпавярховай школы, у якой вучыўся з пятага па сёмы клас, і міма школьнага двара, куды ў пачатковыя класы прыбываў аж з Далёкага Ляда. Высока падняліся, разрасліся дрэвы маленства. У памяці яны – маладыя, шапаткія – цяпер, нібы хмары, навісаюць над дахамі школьных будынкаў.

З трапятаннем глядзеў некалі Васіль на доўгі, з шырокімі вокнамі, высокім ганкам, бляшаным дахам будынак, які здаваўся найбольш ахайным, гарадскім сярод астатніх, што нагадвалі звычайныя сялянскія хаты і на манер падковы замыкалі пясчаны школьны двор.

Тых хат даўно няма, а памяшканне пад жалезным дахам яшчэ трывае. Урасло ў зямлю і ледзь праглядае з густых зарасляў бэзу.

Дабраўшыся да могілак, Васіль доўга вандраваў, пакуль натрапіў на магілу маці. Магілка агароджана, але крыж ад часу пахіліўся і гурбачок насыпу зарастае травой...

Пасля могілак Васіль гадзіны тры ці чатыры абходзіў ваколіцы мястэчка, нібы развітваючыся са старымі вуліцамі, завулкамі, якія памятаў, і з новымі, што паўсталі за час яго адсутнасці. У новай сваёй частцы мястэчка сапраўсы нагадвае горад. Большасць будынкаў і тут драўляныя, але яны не ідуць ні ў якое парэўнанне з пахілымі, пакрытымі струхлелай драўлянай хаткамі, што нібы з-пад лёду пазіраюць на свет на старых вуліцах. (І.Навуменка. “Сярэбраныя мхі”)

Агульная тэма фрагмента “Вандроўка” ўключае некалькі мікратэм – “Школа”, “Могілка”, “Мястэчка”, кожная з якіх раскрываецца ў асобных праявіх строфах.

Як бачым, страфа і фрагмент – важныя адзінкі звязнага маўлення, тыя цаглінкі, з якіх складаецца твор. Гэта адзінкі семантыка-сітаксічнага ўзроўню, звязаныя з адзінкай іншага ўзроўню – кампазіцыйна-тэматычнага – абзацам. Яго ўнутраная сутнасць найлепш спасцігаецца пры параўнанні са страфой. Межы абзаца і складанага сітаксічнага цэлага могуць супадаць і не супадаць. У абзац можа выносіцца адзін сказ ці нават яго частка, як, напрыклад у афіцыйна-справавым тэксце. У адным абзацы можа быць два і больш звышфрагавых адзінстваў. Адрозненне кампазіцыйнай сегментацыі тэксту ад семантыка-сітаксічнай у тым, што абзацы больш звязаны з аўтарскай воляй і яго манерай пісьма.

Харошая пара. Адпачываюцца ды адрыпелі на калдобінах духмяныя вазы мурагу, жыта, ячменю, лёну. Безліч мядзведжых ахапкаў казытлівага сена і ладных – добра, калі нялёгкіх! – сначоў падняты ды пакладзены на воз, пасля на торп, у халадок і зацішак гумна. На полі застаўся толькі авёс – у мэндліках або сям-там, дзе надзелень, яшчэ няскошаны. Грэчка, лубін, канюшынная атава, насенная канюшына, бульба, што пачынае ўжо добра жаўцець і смачна, дамавіта пахне. Пара адноснай сытасці, першахлебнай ды бульбянай, укропна-агурочнай, яблычнай. Нейкая паўза, кароткі адпачын перад імгліцай задумліва-ласкавых вераснёўскіх раніц, перад мудрай і сумнаватай паэзіяй свежай раллі, радасным россыпам новага насення, журботна-сонечнай паэзіяй залатога лісця і амаль па-жаночы пяшчотных дотыкаў ціхага, светлага, лёгкага павуціння. (Я.Брыль. “Гуртавое”)

Гэта праявіхная страфа супадае з абзацам. Пісьменнік вобразна асэнсоўвае рэчаіснасць праз выкарыстанне эпітэтаў (духмяныя вазы; мядзведжыя ахапкі сена; першахлебная, бульбяная, укропна-агурочная, яблычная сытасць; задумліва-ласкавая раніца; радасны россып насення; залатое лісце; ціхае, светлае, лёгкае павуціннае) і перыфраз (мудрая і сумнаватая паэзія свежай раллі, журботна-сонечная паэзія залатога лісця). Адсутнасць сегментацыі абзаца сведчыць пра заповолены рытм апісання, калі неабходна адлюстраваць з’явы ў іх цеснай сувязі паміж сабой.

Надышоў час, і прырода злітавалася над намі. У пачатку верасня раптам парваліся ў бруднае шмаціцё хмары, іх разнесла ва ўсе бакі, як курыны пух.

Амаль за ноч дрэвы нібы абсыпала золатам. Блакіт неба, рыжае лісце, яшчэ зялёная трава. Вось ужо табе і залатая восень. Стала цёпла, зайграла сонца, і на душы ад гэтай прыгажосці было вельмі спакойна і радасна. (В.Супрунчук. “Антоняўка з пахам маліны”)

Гэта страфа падзелена на два абзацы, што звязана з імкненнем асобна вылучыць заміланне ад залатога асенняга характава. Прычым у першым абзацы выкарыстоўваюцца словы з адмоўнай ацэнкай (бруднае шмаццё), у другім – з выразнай станоўчай ацэнкай (абсыпала золатам, залатая восень, зайграла сонца і інш.).

Да асноўных функцый абзацнага падзелу адносяць логіка-сэнсавую, экспрэсіўна-эмацыянальную і акцэнтна-вылучальную. **Вызначце функцыю такога падзелу ў тэксце В.Супрунчука.**

Як бачым, страфа – адзінка семантыка-сінтаксічнай сегментацыі тэксту, абзац – кампазіцыйна-стылістычнай. Строфы яднаюцца ў больш буйныя тэматычныя блокі, утвараючы фрагменты, з якіх, у сваю чаргу, складаюцца больш буйныя адзінкі тэксту.

Тэарэтычная літаратура

1. Валгина Н.С. Теория текста. – М., 2003.
2. Горшков А.И. Русская стилистика. – М., 2001.
3. Солганик Г.Я. Стилистика текста. – М., 2002.
4. Цікоцкі М.Я. Стылістыка тэксту. – Мн., 2002.

Практычныя заданні

1. Параўнайце розныя азнакі тэксту. Якое з іх, на ваш погляд, найбольш грунтоўнае?

Тэкст – тое, што напісана або надрукавана, напісаныя або сказаныя кім-небудзь словы, якія можна ўзнавіць паўтарыць у тым жа выглядзе (ТСБМ, т.5, кн.1, с. 571).

Тэкст – гэта выразнае ў пісьмовай ці вуснай форме ўпарадкаванае і завершанае славеснае цэлае, якое мае змест, што суадносіцца з пэўным жанрам мастацкай ці немастацкай славеснасці, адмежаванае ад іншых цэлых і пры неабходнасці ўзнаўляльнае ў тым жа выглядзе (Горшков А.И. Русская стилистика. М., 2001, с. 65).

Тэкст – гэта твор маўленчага працэсу, закончаны, аб’ектываваны ў выглядзе пісьмовага дакумента, твор, які змяшчае загаловак і рад асобных адзінак (звышфразавых адзінстваў), аб’яднаных рознымі тыпамі лексічнай, граматычнай, лагічнай, стылістычнай сувязі, які мае пэўную мэтанакіраванасць і прагматычную ўстаноўку (Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. М., 1981, с. 18).

Тэкст – гэта не простая лінгвістычная адзінка, а з’ява чалавечай дзейнасці, камунікацыі і пазнання (Іўчанкаў В.І. Дыскурс беларускіх СМІ. Арганізацыя публіцыстычнага тэксту. Мн., 2003, с. 8).

Пад тэкстам найчасцей разумеюць літаратурны або фальклорны твор, які напісаны, надрукаваны або бытуе ў вуснай форме (Малажай Г.М. Лінгвістычны аналіз тэксту. Мн., 1992, с. 5).

2. Прааналізуйце ўрывац з працы А.І.Гаршкова “Русская стилистика”:

Паколькі тэкст у агульнафілалагічным плане выступае як твор славеснасці, ён суадносіцца з жанрамі мастацкай і немастацкай славеснасці. ...А калі размова ідзе пра аб’явы тыпу “Прадаецца веласіпед” або “Уваход”? Які тут жанр? Ці тэксты

гэта? ...Няхай у паведамленнях “Прадаецца веласіпед” і “Уваход” прыкмета ўпарадкаванасці, кампазіцыйнай завершанасці рэдуцыравана (аслаблена. – Т.С.), а прымяненне да іх паняцця жанру нязвычайнае. Затое ім у поўнай меры ўласцівы такія прыкметы, як выражанасць, адмежаванасць, інфармацыйнасць, узнаўляльнасць, што і дазваляе разглядаць іх як тэксты (с.62 – 63).

3. Ахарактарызуйце строфы ў паэзіі і прозе. Вызначце сродкі арганізацыі тэкстаў.

*Мне радасна, што на каменні
Знаёмай прызбы, з сосен новых,
Пастаўлен дом. Зары праменні,
Прарваўшыся праз сад вішнёвы,
На шыбах, быццам зайчаняты,
Гуляюць, скачуць. Сярод хаты –
Стол для частунку, для бяседы,
А на сцяне – рог паляўнічы
І стрэльбіна старога дзеда,
І побач – з кнігамі паліца.
Я ўзяў адну, без пераплёту,
Відаць, шмат на руках хадзіла,
Відаць, чыталася з ахвотай...
“Мой родны кут, як ты мне мілы...”
(М.Танк. “Мой родны кут”)*

На якую вядомую паэму спасылаецца М.Танк? У чым падабенства гэтых твораў?

Сонца амаль на вачах паболшала зрабілася чырвонае. На зямлі, ужо як на дражджах, выросталі цені; на вадзе, на самай сярэдзіне возера, пераліваліся, бліскаючы пазалотаю лускі, быццам жыравалі там, касякі маленькіх рыбак.

Над Бароўкай, двароўка сорака вёскай, якая падступалася паўкругам да возера (на адзін бок яго сталі латы, а на другі – лес), неўзаметку асядаў вечар.

З бярозавага балота, што пачыналася за ніжнімі бароўскімі гародамі, выпайз туман, і парэнула яго, як заўсёды, на тарфяным полі на мост, перакінуты цераз роў, які на ізяля Бароўку на два канцы – канаплёўскі і канчанскі. Але сёння туман быў рэдкі, як бым.

Аднекуль з далёкіх заток раптам прыляцелі дзве качкі-мацярухі і закружылі ў пары над возерам. Штосьці трывожыла птушак. І яны доўга кружылі так, баючыся апусціцца на ваду.

Была тая зацішная пара перад заходам сонца, калі ў вёску яшчэ не вярнуліся з поля каровы, а людзі, прыйшоўшы з работы (якраз за доўгім логам кідалі ў гэты дзень стагі), паспелі ўгаманіцца. (І.Чыгрынаў. “Маці”)

Чым абумоўлена сегментацыя гэтай строфы на абзацы? Вызначце функцыю абзаца.

4. Выпішыце зачыны строф з першай главы рамана В.Адамчыка “Чужая бацькаўшчына”, каб атрымаўся сціслы пераказ зместу. Ахарактарызуйцесэнсавую і структурную ролю зачынаў.

5. Вызначце стыль, падстыль і жанр гэтых тэкстаў. Абгрунтуйце сваю думку.

Адметнасць жыцця ў розных народаў выпрацавала і сваю тапаніміку. Так, у лексіцы вандроўных цюркскіх народаў вучоныя заўважаюць багацце тапанімічных тэрмінаў, звязаных з рознымі відамі пашаў, што трапляліся на шляхах няспынных

вындровак качэўнікаў. У аседлых народаў Сярэдняй Азіі, што здаўна жылі ў аазісах і займаліся вырошчваннем садавіны і агародніны, пераважаюць тапонімы, звязаныя з паліўной гаспадаркай, у народаў Поўначы частыя і актыўныя ва ўжыванні тапонімы, што характарызуюць дзейнасць чалавека, звязаную з развядзеннем аленяў, лоўляй рыбы, паляваннем. Ва ўсходніх славян, у прыватнасці ў беларусаў, даследчыкі адзначаюць добра рапрацаваную тапанімічную наменклатуру, звязаную з ляснымі промысламі, земляробствам, паляваннем, рыбалоўствам, асваеннем забалочаных участкаў прырэчных і прыазёрных нізін. (В.Шур. “Пра тыпы пасяленняў і іх назвы”)

Дакажыце, што гэта праявітная страфа. Якія часткі вылучаюцца ў яе кампазіцыі? Чым абумоўлена супадзенне гэтай страфы з абзацам? Вызначце яго функцыю.

Мы спазніліся на маладзечанскі поезд і вырашылі ехаць прыгарадным да станцыі “Беларусь”, а ўжо адтуль дабірацца як-небудзь да Радашковіч, шукаць Вязынку, дзе нарадзіўся вялікі паэт.

Што ведаў я да таго часу аб гэтай вёсцы?

У памяці паўстаў радок з школьнага падручніка: “... нарадзіўся ў фальварку Вязынка, непадалёк ад мястэчка Радашковічы былога Вілейскага павета”.

А што за гэтым радком?

І вось праносяцца невядомыя ўзгоркі, рачкі з празрыстай вадою, вёскі ў лагчынах. Тут прыгожа, і паступова пачынаеш разумець, што толькі на гэтай зямлі мог нарадзіцца чалавек з прыгожай душой. (У.Караткевіч. “Вязынка”)

Растлумачце сегментацыю гэтай страфы на абзацы. Вызначце функцыю абзаца.

6. Складзіце фрагмент публіцыстычнага стылю на адну з тэм: “Век жыві – век вучыся пазнаваць людзей” (І.Шамякін); “Не шукай ты шчасця, долі на чужым, далёкім полі” (Я.Купала); “Жыццё пражыць – не поле перайсці, а трэба і жыццё прайсці як поле” (С.Грахоўскі).

Тэма №2 “Звязнасць і цэласнасць тэксту”

Звязнасць і цэласнасць – дзве асноўныя прыкметы тэксту, дзякуючы якім ён арганізуецца як структурнае і сэнсавое адзінства.

Звязнасць праяўляецца праз знешнія структурныя паказчыкі (сказы, праявічныя строфы), праз выкарыстанне пабочных слоў, займеннікаў, аднатыпных трывальна-часавых формаў дзеясловаў, лексічных паўтораў, пэўнага парадку слоў,

злучнікаў і інш. Такім чынам, паняцце звязнасці арыентуецца на структурную арганізацыю тэксту.

Структурная сувязь можа быць імпліцытнай і экспліцытнай. Пры імпліцытнай сувязі прычынна-выніковыя адносіны выражаюцца логіка-інтанацыйнымі сродкамі, пры экспліцытнай – словамі. Звернемся да прыкладу імпліцытнай сувязі:

На Вержбалоўскіх пазіцыях немцы ўмацаваліся і сталі. Жыхары з бліжэйшых хутаркоў уцяклі назад, пагналі з сабою скот. (М.Гарэцкі. “Літоўскі хутарок”)

Паміж гэтымі сказамі падразумяваецца слова **таму**.

Пры экспліцытнай сувязі яе структурныя сігналы маюць тэкставы фон:

Вялікі паход скупы на адпачынак. І мы спалі мала – прыхваткамі, па гадзіны дзве ўпору. (К.Чорны. “Начлег у вёсцы Сінегах”)

Знакам сувязі ў прыведзеным прыкладзе выступае злучнік *і*.

Структурная сувязь бывае левабаковай (анафара – указанне ў тэксце на папярэдні матэрыял) і правабаковай (катафара – указанне на наступнае). Прааналізуем прыклады:

Перыфрастычныя выразы ў творах Янкі Купалы выконваюць розную семантыка-стылістычную ролю. Адны з іх дазваляюць аўтару лаканічна і дакладна раскрыць сутнасць з’явы і тым самым даць ёй граматычную ці эстэтычную ацэнку, другія з’яўляюцца выразным сродкам экспрэсіўнасці, эмацыянальнасці. (К.Панюціч. “Перыфраза як стылістычны сродак у паэзіі Янкі Купалы”)

Як вы разумееце паняцці перыфрастычныя выразы, семантыка-стылістычная роля, сродак экспрэсіўнасці, эмацыянальнасці?

У прыведзеным урыўку з назуковага артыкула выяўляецца левабаковая сувязь, бо формы **адны з іх, другія** накіроўваюць чытача да папярэдняга кантэксту, у прыватнасці да спалучэння **перыфрастычныя выразы** ў першым сказе.

А потым пачалася вайна. Бамбёжкі. Эшалоны. Пачуццё бездапаможнасці падлетка, які ўжо не дзіця, іграшакі накладаецца на старэйшых, але яшчэ і не мужчына, каб так ці іначай дзейнічаць і, магчыма, вырашаць свой лёс. (У.Караткевіч. “Дарогі, якую прайшоў”)

Слова **вайна** ўказвае на правабаковую сувязь, калі наступны кантэкст раскрывае яе сутнасць (бамбёжкі, эшалоны, пачуццё бездапаможнасці).

Структурная сувязь можа выражацца і аднатыпнасцю трывальна-часавых формаў дзеяслова, і сінтаксічным паралелізмам, заснаваным на аднолькавых мадэлях сказаў, і адпаведным парадкам слоў:

І такуюць, такуюць раніцай глушыцы. Да штучнага возера цягнуцца цяжкія сляды япрукоў. Трубіць у насытай страці алень. Дзікі вінаград абвівае буралом. І палюе на янотаў егер. І клічуць-клічуць белыя лебедзі, б’юць на рэках пудовыя шчупакі, шумяць сонечныя дубы і грабы. І чырванеюць падасінавікі. І дымок ад ранішняга вогнішча змешваецца з туманам. (У.Караткевіч. “Прадмова да кнігі “Белавежская пушча”)

Цэласнасць тэксту дасягаецца тэматычным і мадальным адзінствам. Сэнсавая цэласнасць залежыць ад тэмы, якая рэалізуецца ў паўторы ключавых слоў. У лінгвістычнай літаратуры, апрача тэрміна **ключавое слова**, ужываюцца і найменні **апорны элемент, ключавы элемент, сэнсавыя вехі, сэнсавыя апорныя пункты, сэнсавыя ядры** [2, с.174]. Мноства ключавых слоў называюць наборам ключавых слоў.

Ключавыя словы ствараюць вакол сябе адзіны сэнсавы кантэкст, у які ўваходзяць іншыя словы, звязаныя з ключавым пэўнымі сітуацыйнымі сувязямі:

Пакінь на міг свой клопат трапяткі,
 Няхай цвыркун вартуе вусціш вульны.
 Даверся дабрыні снягоў атульных
 І безразважна – у заснежжа напраткі.
 Як запалоньвае святло тугіх снягоў!
 Паклаў сумёты час на сцежкі-ноты.
 Калыскай кудасы махне руплівы год
 І спакваля адыдзе ў незваротнасць.
 З лясамі паздароўкаца імчу.
 Парывае пад лыжамі знямеласць.
 Неспасцігальнай белізной сябе лячу
 І соладасцю губ тваіх з'інелых.
 Вакол бярозы – сёстры чысціні
 І цішыні... Падчас ім так зайздросцім!
 Ад зімніка агляд жыцця пачні –
 Да непаўторнай маладосці.
 Снягі маленства... Вас вітаю дабрам'ёй,
 Спакоём гурбін і завеямі вітаю
 Іскрыцца неруш – чысцінчэскае
 У яснай бездакорнасці сваёй.
 (М.Бусько. “Вяртанне ў снег”)

Ключавое слова гэтага верша **снег** звязана з адпаведным славесным наборам: зеснежжа, сумёты, кудаса, лыжы, белізна, з'інелыя губы, зімнік, спакой гурбін, завеі. Перад намі – тэкставае поле вершы, якое дазваляе зразумець вобразную сутнасць паэтычнага твора. Як зазначае М.Я.Цікоцкі, у кожнага аўтара ёсць свае сродкі стварэння ключавых слоў [3, с.109]. У дапаможніку “Стылістыка тэксту” М.Я.Цікоцкі аналізуе ключавое слова **крыж**, якое ў творах розных беларускіх пісьменнікаў сэнсава трансфармуецца, становіцца сімвалам. Напрыклад, у паэзіі Я.Купалы крыж сімвалізуе і вясковы побыт, і звычаі мужыка, і збавенне ад зямных пакут. На думку даследчыка, “слова “крыж” з’яўляецца ключавым словам усёй хрысціянскай эпохі” [2, с.122].

Адзінства тэмы праяўляецца ў паўторнай намінацыі ключавых слоў. Паўторная намінацыя звязана з выбарам сродкаў славеснай замены для ўжо названага аб’екта і выражаецца займеннікамі, метафарычна ўжытымі назоўнікамі, словамі і спалучэннямі ўказальнага значэння, перыфразамі. Найбольшай выразнасцю вызначаюцца замены ў мастацкіх тэкстах, а ў некаторых іншых, напрыклад, у навуковых, ужываюцца пераважна стылістычна нейтральныя сродкі такой замены. Параўнаем два ўрыўкі – з навуковага і мастацкага тэкстаў:

Традыцыйнымі формуламі карысталіся ўсе паэтычныя сістэмы і школы. Гэтыя ўстойлівыя словы-вобразы гістарычна развіваліся і творча пераасэнсоўваліся ў пэўных сацыяльных умовах пры вырашэнні новых мастацкіх задач. (А.Юрэвіч. “Слова-вобраз агонь у паэтычным радку Я.Коласа”)

Кожны год яно бывае, жніво. І кожны раз гэта заўсёды светлае і шчымліва-радаснае свята, якога з хваляваннем чакае хлебасей, здаецца, ва ўсе поры года. (Я.Сіпакоў. “Дзве струны”)

У навуковым тэксце ўжыта стылістычна нейтральнае спалучэнне ўказальнага характару гэтыя **ўстойлівыя словы-вобразы**, якое замяняе найменне з папярэдняга сказа **традыцыйныя формулы**. У тэксце Я.Сіпакова замест слова **жніво** выкарыстоўваецца перыфраза **светлае і шчымліва-радаснае свята**, якая дазваляе пісьменніку стварыць вобразную карціну рэальнай з’явы.

Сродкі выражэння паўторнай намінацыі залежаць і ад асноўных функцый стыляў. **Успомніце асноўныя функцыі навуковага і мастацкага стыляў.** У навуковым тэксце паўторная намінацыя дазваляе лагічна і аргументавана акрэсліць пэўную з’яву, у мастацкім – уздзейнічае на чытача праз разнастайныя вобразныя сродкі.

Цэласнасць тэксту вызначаецца і пэўнай арганізацыяй маўленчых сродкаў для перадачы зместу з такога пункту гледжання, які адлюстроўвае аўтарскую пазіцыю. У мастацкім тэксце ўсе элементы зместу аб’ядноўваюцца вобразам аўтара, у немастацкім – аўтарскай канцэпцыяй. Да асэнсавання паняцця вобраза аўтара мы яшчэ звернемся на факультатыўных занятках. Цяпер жа адзначым, што з гэтым паняццем звязана мадальнасць – выражэнне аўтарскіх адносін да апісваемых падзей. Выбар пісьменнікам пэўных маўленчых сродкаў для выяўлення ў творы сваёй канцэпцыі, асабістага пункту гледжання стварае тую мадальнасць, дзякуючы якой тэкст успрымаецца як цэласны твор.

Такім чынам, звязнасць і цэласнасць – дзве важныя прыкметы рэалізацыі тэксту як закончанага інфармацыйнага і структурнага цэлага.

Тэарэтычная літаратура

1. Валгина Н.С. Теория текста. – М.: Логос, 2003.
2. Лукин В.А. Художественный текст: Основы лингвистической теории. Аналитический минимум. – М.: Издательство «Сп», 89», 2005.
3. Цікоцкі М.Я. Стылістыка тэксту. – Мн.: Бел. Навука, 2002.

Практычныя заданні

1. **Вызначце стыль тэкстаў. Абгрунтайце сваю думку. Ахарактарызуйце разнавіднасці структурнай сувязі (апафара ці катафара) у тэкстах.**

Нарэшце паміж дрэваў пачаў зыбацца месяц, белы і круглы. Ён часта хаваўся з вачэй, але кожны раз зноў і зноў аказваўся на дрэве і трапляў там, папшматыны рэдкімі галінамі. Часам ён зусім хаваўся за густым лісцём. А часам падумаўся над дрэвамі і зчуў на поўную сілу ззяў, круглы і чысты. Цяпер мне свяціла наперадзе не толькі бялесая поўня Сярожкавай галавы, але і поўня месяца, і я ведаў, што гэтага святла нам хопіць, каб і ўначы знайсці ўсё, што шукаем. (В.Карамазяў. “Прыліпала”)

А якраз на вярхавіне таполі, што расла цераз вуліцу, напроці Яўстратавай хаты, адбываліся важныя падзеі.

Яшчэ напрудвесні Яўстратаў сусед Адам Патрубейка з сынам Толікам уцягнулі на таполю старое кола. Вельмі ж Толіку хацелася, каб на таполі пасяліліся буслы. І яны не падвялі хлопца. Прыляцелі, зрабілі сабе дамоўку і атайбаваліся жыць. Даверлівыя да людзей, яны кружылі зусім нізка над хатай, а часам спускаліся і на падворак. З вуліцы можна было бачыць, як спаважна яны пахаджаюць сабе між курэй, скоса пазіраючы на задзірыстага рыжага пеўня, які чамусьці не любіў буслінага панібратства. (В.Вітка. “Трывога ў Ельнічах”)

З цягам часу ўнутраная форма слова можа зацямяцца і наогул страчвацца. Не кожны ведае, што словы суткі і ткач, збожжа і бог, досыць і сыты аднаго караня, што назоўнік перамога ўзыходзіць да дзеяслова магчы (старажытнае мочь) – перамагчы (пераадолець). Унутраная форма слова можа траціцца ў выніку змены значэння слова, страты роднаснага слова з выразнай матывацыяй, змены фанетычнага складу слова. Так, назоўнік гасцінец (дарога, шлях) ужо не звязваецца са словамі гасць, гасціць, якія ў старажытнай беларускай мове абазначалі “купец”, “гандляваць”. Засталося ў сучаснай мове з такім значэннем роднаснае ім слова

гасцініца – прытулак для падарожнікаў. Словы дасягнуць, дасягненне, якія маюць у сучаснай беларускай мове значэнне ‘станоўчы вынік, рух’, звязаны агульным значэннем з устарэлым сяг – крок. Толькі шляхам спецыяльнага лінгвістычнага аналізу можна паказаць блізкасць слоў ішчасце і частка, крыўда і крывы, абаранак і варыць, жыццё і жыта. (Беларуская мова: Энцыклапедыя)

Дрэвы па-рознаму ўздзейнічаюць на чалавека. Некаторыя здольны накопліваць у сабе вялікую колькасць касмічнай энергіі, лёгка аддаваць яе ў навакольны свет і хутка аднаўляць свае запасы. Гэта дрэвы-донары. Да іх адносяцца дуб, кедр, сасна, акацыя, клён, бяроза, рабіна. Але чалавеку трэба не толькі падсілкоўвацца свежай энергіяй, але і перыядычна выводзіць адпрацаваную. І тут на дапамогу прыйдуць дрэвы-біямпіры. Самымі моцнымі з іх лічацца асіна, таполя, вярба. Больш слабыя – чаромха, елка, каштан (праўда, для жыхароў Украіны каштан часцей наадварот – біядонар) (“Звязда”)

2. Вызначце кампазіцыйную будову праявічай страфы. Ахарактарызуйце структурныя сігналы сувязі:

Вечар быў асенні, з дажджом, з ветрам, непразнай гразёю на вуліцы. Жоўтае лісце таполяў падала густа і шчодро, яно заслала ўзесь абнесены жалезнай агароджай прыстанцыйны скверык. Дзверы ў скверыку стаялі наўкруг, пасярэдзіне меркавалася зрабіць фантан, але яго так ніколі і не зрабілі: ці то не хапіла сродкаў, ці проста хто-небудзь палічыў гэта залішняй раскошай для звычайнай чыгуначнай станцыі. Замест фантана паставілі воднапорную калонку. Вада з-пад адкручанага крана была такая сцюдзёная, што ад яе зводзіла зубы. Вечарам, пры святле схаванай у лісце дрэў электрычнай лямпачкі, пругкі струмень з-пад крана зіхацеў, як сярэбраны. (І.Навуменка. “Таполі юнацтва”)

3. Параўнайце два вершы розных аўтараў на адну і тую ж тэму. Вызначце ў іх ключавыя словы. Чым адрозніваюцца вобразныя сістэмы вершаў? Прааналізуйце сэнсвае напаўненне ключавага слова восень у С.Каробкінай. Чаму паэтка ўжывае яго з вялікай літарой?

Нам, адзінокім, не сустрэцца – грэх...

Бо для чаго тады існуе Восень?

Давай збяром у цыраваны мех

Апошніх зёлак спелае калоссе...

*Паслухаем, як шапаціць лісце,
Што золатам бурытынным налілося,
Са спісаных папер складзём касцёр
І так, як людзі, адсвяткуем Восень...*

(С.Каробкіна. “Нам, адзінокім, не сустрэцца – грэх...”)

*Шоргат і шэпат лістоты сухой
Слухае ветах дачасна зжаўцелы.
Срэбнай разораю дым над травой
Ціха паўзе паміж дрэў абляцелых.*

*Дворнік аддаў залатому агню
Чорныя гурбы лістоты таполяў.
Дымам яны паплылі ў вышыню
Над пашарэлым кастрычніцкім полем.*

Восень зразае маладзіком

*Лісцік апошні на клёне ля дому.
Ён паляціць залатым матыльком
І на іржышчы засне нерухомы.
(У.Сцяпан. “Восень”)*

4. Ахарактарызуйце структуру фрагмента. Якая яго тэма? Вызначце мікратэмы праявітых строф. Выпішыце тэкставыя семантычныя палі, утвораныя ключавым словам скрыпка.

Прозвішча майго бацькі Ануфрыя Фёдаравіча было Скрыпка. Ён атрымаў яго ад свайго бацькі, той – ад свайго, дзед ад дзеда, прадзед ад прадзеда... А быў жа некалі той першы, хто не атрымаў яго ад бацькі, а каму гэта прозвішча проста падарылі, прысвоілі. І не выпадкова, а з-за той справы, якой ён шчыра займаўся. Гэта значыць, добра іграў на скрыпцы. І скрыпка ў яго была з тых далёкіх часоў, і дайшла яна цалюткая аж да майго бацькі. Бераглі ў сям’і гэтую рэліквію. Бацька быў самавук у музыцы, але пад яго скрыпачку тупала нагамі моладзь не толькі на вясковых вяселлях.

Дайшла чарга да мяне – выявіўся абсалютны сых, і я да вайны вучылася ў музычнай школе пры кансерваторыі, і называлася яна школай даравітых дзяцей. Вядома ж, я іграла на скрыпцы.

Мая скрыпка была з дзіўным моцным гукам, трошачкі ніжэйшым за звычайны голас скрыпкі. Кранеш струну, і яна доўга лучыць, спявае, нібы сама любуюцца сваім голасам. Я тады яшчэ не ведала, што кожная добрая скрыпка, як і чалавек, мае свой голас.

Мой настаўнік, студэнт апошняга курсу кансерваторыі, дзівіўся гэтаму гуку і прадказваў мне вялікую будучыню скрыпача з гэтай скрыпкай. Была яна цёмная, не блішчэла ці то ад часу, ці та ад якасці дрэва, з якога яе зрабілі. І таксама не ведаю, што за майстар яе стварыў, але гэта быў выдатны твор выдатнага майстра. (Г.Васілеўская. “Скрыпка”)

5. Да якога стылю належаць тэксты Янкі Брыля з раздзелаў “Служэнне” і “Да творчай аўтабіяграфіі”? Ахарактарызуйце ў іх спосабы выражэння паўторнай намінацыі.

Вядомых пісьмачнікаў тут вельмі нямнога. Яшчэ і яшчэ раз вучуся мудрасці шанаваць нашага брата не па гучнасці імя, пазнаваць, знаходзіць у кожным штосьці цікавае, папрэбнае, значнае для справы, якой мы служым, кожны па меры сваіх сіл.

“Пакуты слова”. У паняцце гэтае трэба ўключыць іменна тэма пакуты, калі мне хочацца працаваць, а я не магу. Бо якія ж гэта пакуты, калі працуеш?

Успомніў старую ў аўтобусе, на пыльным гасцінцы родных мясцін. Як яна ні з таго ні з сяго развязала чыстую белую хустку і пачала частаваць пасажыраў вялікімі чырванабокімі яблыкамі.

Яны – нібы кветкі, нібы агеньчыкі засвяцілі. Яна – разумее іх прызначэнне: даваць людзям шчасце, народжанае з працы.

Пішучы пра другога, не бойся быць самім сабою. У Ралана, напрыклад, з яго сярэднявековым Бруньёнам, гэта выходзіць вельмі і вельмі нядрэнна.

6. Чаму ў навуковых тэкстах стылістычна апраўдана ўжыванне лексічных паўтораў? Абгрунтуйце свой адказ прыкладамі з такіх тэкстаў.

7. Складзіце тэкст (празаічную страфу) публіцыстычнага стылю пра творчасць К.Чорнага, замяняючы ў сказах слова пісьменнік сінанімічнымі адзінкамі.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

Тэма №3 “Змест тэксту”

Змест тэксту мае пэўнае моўнае выражэнне, што знаходзіць лагічнае адлюстраванне ў формуле “план зместу і план выражэння”. Гэтыя два планы існуюць ва ўзаемасувязі і ўзаемаабумоўленасці. Паняцце зместу неабходна адрозніваць ад паняццяў ідэі і тэмы. Змест больш разнастайны, чым тэма, якая мае абагульнены характар. Тэма – гэта прадмет апавядання, апісання,

разважання, і менавіта яна абмяжоўвае змест пэўнымі рамкамі. У немастацкіх тэкстах тэма найчасцей вызначаецца ў назве, а ў мастацкай літаратуры назва можа непасрэдна звязвацца з тэмай або ўяўляць метафарычны вобраз тэмы. Напрыклад, назва рамана Янкі Брыля “Птушкі і гнёзды” заснаваная на суаднесеным з чалавечым жыццём паняццям, якія сімвалізуюць вернасць дому і бацькаўшчыне. У аснове загалова гэтага ж пісьменніка “Сцежка-дарожка” – вобразнае асэнсаванне сцяжыны да вялікай дарогі барацьбы з фашызмам. Вобраз сцяжыны канкрэтызуецца ў творы, становіцца сімвалам. Ідэя выяўляецца ў адносінах аўтара да тэмы, у выбары матэрыялу рэчаіснасці і адпаведнай арганізацыі моўных сродкаў.

Звернемся да супастаўляльна-стылістычнага метаду аналізу двух вершаў розных аўтараў на тэму “Паэзія”. Такое супастаўленне яшчэ раз пацвердзіць, што адна тэма можа мець рознае моўнае афармленне і адпаведна розны змест:

Паэзія, станцыя мая першая...

У той час пад стол хадзіў яшчэ пеша я
і ў абдымках з катом вечарамі на печы
праводзіў першае паэтычнае веда.
Кот ляжаў, прыжмурыўшы вочы мудра так –
перакладаў мае вершы на музыку.
Паэзія, наступныя мае станцыі...
Першы ўрок і першая настаўніца,
хвалі Нарачы, таемніцць ночы,
дыханне блізкае, дыханне дзявочае,
першы залі і радасць першага,
прапахлага фармай друкарскай, вершыка...
І дзе б ні хадзіў, і дзе б ні ездзіў я –
назаўсёды адна ты са мною, Паэзія;
буслімі ў небе, усмешкай вясёлкі,
у сэрцы ўспамінам тужлівым і колкім,
першай сцяжынкай, песняй матчынай,
вуснамі любай гарачымі.
(Я.Шабан. “Паэзія”)

Ты – боль, паэзія. Ты – быль.
Твае суровыя законы
не для забаў, не для гульбы –
а пошук ісціны да скону.

Ты – рай, паэзія. Ты – рой
адвечных дум, дзе мы згараем.
І толькі геніі парой
жылі часова гэтым раем.

Ты – жаль, паэзія. Ты – жар.
Я па тваім хаджу вуголлі.
Чыя не прагнула душа
тваіх зняволення і волі?!

Ты – сум, паэзія. Ты – суд
і мрояў нашых і здзяйсненняў.

Хай душы чыстыя нясуць
высокі лад тваіх памкненняў!

Ты – яд, паэзія. Ты – сад
з адзіным яблыкам спакусным.
Над ім – каторы год падрад! –
мае збалела смягнуць вусны...

Ты – боль, паэзія. Ты – бой.
Ты – праўды непрыступнай вежа.
Я – праведнік і грэшнік твой,
пусці мяне ў сваё бязмежжа!..
(Л.Галубовіч. “Паэзія”)

*У Я.Шабана паэзія звязваецца з чалавечым жыццём, дзе кожная “станцыя” дорыць незабыўныя ўражанні. У эмацыянальным настроі верша пераважае радасць, што выяўляецца ў славесных сродках са стільовай эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай (канатацыяй): кот з мудрымі гачыма, які перакладае вершы на музыку, усмешка вяселькі, матчына песня, дзельнае дыханне і інш. Паўтор слова **першы** акцэнтуюе ўвагу чытача на асаблівай значнасці некаторых момантаў лёсу. Яны моцна кранаюць у дзяцінстве і юнастве, іх захоўваеш у паэтычных радках. Верш Л.Галубовіча мае іншую сэнсавую танальнасць, якая вынікае з кантрастнага асэнсавання паэзіі – боль і рад, яд і сад, у яе бязмежжы можна адчуць боль, жаль, сум. Таму і лірычны героі адначасова “праведнік і грэшнік”. Кантэкстуальныя супрацьпастаўленні ствараюць дынаміку паэтычнага радка.*

Як бачым, для раскрыцця адной і той жа тэмы паэты выкарысталі розны матэрыял рэчаіснасці, што сведчыць пра адпаведныя адносіны да выбранай тэмы. І асабліва выразна гэтыя адносіны выяўляюцца ў славесных сродках.

*У большасці тэксту можна вылучыць некаторыя агульныя бакі зместу, якія рэалізуюцца ў трох асчэўных тыпах інфармацыі: фактычнай (наведамленні пра факты, падзеі, працэсы рэчаіснасці), канцэптуальнай (наведамленні індывідуальна-аўтарскага разумення адносін паміж апісваемымі рэаліямі), падтэкставай (сартыя інфармацыя на базе камбінаторнага прырашчэння сэнсу). **Як вы разумееце змяненне камбінаторнае прырашчэнне сэнсу? Прааналізуем празаічную страву з твора У.Караткевіча “Пакуль гэта сэрца б’ецца”:***

Пасля вайны я пабываў у Ляўках. Попел. Галавешкі. Знявечаныя адхоны над Дняпром, якія любіў Купала і якія, дзякуючы гэтаму, прымусілі мяне яшчэ больш, часам амаль нясцерпна любіць маю сціплую прыдняпроўскую зямлю...

Купалы ўжо не было. І на месцы яго дома быў попел.

Я не разумеў тады, што некаторыя легенды – гэта само жыццё, і не ведаў, што ў легендзе пра Фенікса больш праўды, чым нават у жыцці.

Зразумеў потым, калі ўдвох з сябрам адправіўся пешшу ў Вязынку і ўбачыў простую сялянскую хату, якая стала нашай Меккай. Там я зразумеў: ён жывы.

Фактычная інфармацыя тэксту рэалізуецца ў сказах: Пасля вайны я пабываў у Ляўках. Попел. Галавешкі. Купалы ўжо не было. І на месцы яго дома быў попел. Зразумеў потым, калі ўдвох з сябрам адправіўся пешшу ў Вязынку і ўбачыў хату. Канцэптуальная інфармацыя выражае адносіны пісьменніка да фактаў: простая сялянская (хата), наша Мекка. Такая інфармацыя прысутнічае і ў сказах

(пададзім толькі пачаткі сказаў): Знявечаныя адхоны над Дняпром, якія любіў Купала... Я не разумеў тады... Апошні сказ складанага сінтаксічнага цэлага -- Там я зразумеў: ён жывы – нясе падтэкставую інфармацыю. Яна выяўляецца ў прыметніку жывы, які абазначае не стан чалавека, а ўдзячную памяць. Слова **жывы**, такім чынам, набывае камбінаторнае прырашчэнне сэнсу, становіцца кантэкстуальна значным у адлюстраванні неўміручага таленту Я.Купалы.

У гэтай праявінай страфе публіцыстычнага стылю можна вылучыць і такія два бакі зместу, як прадметна-лагічны (непасрэдна адлюстроўвае рэчаіснасць) і эмацыянальна-экспрэсіўны (выражае адносіны аўтара да тэмы). Суадносіны двух бакоў зместу адрозніваюцца ў тэкстах розных функцыянальных стыляў. Так, у афіцыйна-справавых і навуковых тэкстах пераважаюць прадметна-лагічныя структуры, у мастацкіх – эмацыянальна-экспрэсіўныя. Публіцыстыка знаходзіцца паміж гэтымі двума тыпамі тэкстаў, уключае моўныя адзінкі прадметна-лагічнага і эмацыянальна-экспрэсіўнага характару, што і выяўляецца ў праявінай страфе У.Караткевіча.

Асэнсаванне паняцця зместу будзе больш поўным, калі зярнуцца да аналізу міжтэкставых сувязей. Усе тэксты, па сутнасці, знаходзяцца ў дыялагічных адносінах паміж сабой, а інтэртэкстуальнасць – наяўнасць у тэксце элементаў іншых тэкстаў – уласціва любому тэксту. У.А.Лукін вылучае такія элементы інтэртэкстуальнасці, як цытата, эпіграф, а таксама прэцэдэнтны тэкст (рэмінісцэнцыя ад аднаго слова да тэксту) [4, с.110 – 120]. У лінгвістычнай літаратуры да прыёмаў міжтэкставых сувязей адносяць яшчэ алюзію і рэмінісцэнцыю, якія часта атаясамліваюцца, бо абазначаюць намёк ці імпульс да ўспаміну [2, с. 83 – 84]. Прааналізуем такі прыклад:

Трымаецца свет на майстрах!
 “Загадка...” была ці “Смаленне...”, --
 смяў тваю голаў не страх,
 а гонар, сумленне.
 (М.Федзюковіч. “Трымаецца свет на майстрах...”)

У гэтым тэксце рэмінісцэнцыя выкарыстоўваецца як свядомы прыём, бо ўжыты загаловачныя словы з вядомых твораў. **На якія ж творы спасылаецца М.Федзюковіч у сваім аўтар?** (Адказ: “Загадка Багдановіча” і “Смаленне вепрука” Міхася Стральцова).

Такім чынам, пры асэнсаванні зместу тэксту неабходна звяртацца да паняццяў тэмы, ідэі, разнавіднасцей інфармацыі, міжтэкставых сувязей.

Тэарэтычная літаратура

1. Валгина Н.С. Теория текста. – М.: Логос, 2003.
2. Горшков А.И. Русская стилистика. – М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2001.
3. Залевская А.А. Некоторые проблемы теории понимания текста // Вопросы языкознания. – 2002. -- №3. – С. 62 – 73.
4. Лукин В.А. Художественный текст: Основы лингвистической теории. Аналитический минимум. – М.: Издательство “Ось—89”, 2005.
5. Ревзина О.Г. Лингвистические основы интертекстуальности // Текст. Интертекст. Культура. Материалы международной научной конференции. – М.: Азбуковник, 2001. – С. 60 – 63.

6. Фатеева Н.С. Контрапункт интертекстуальности, или интертекст в мире текстов. – М.: Агар, 2000.

Практычныя заданні

1. Знайдзіце тэксты афіцыйна-справавога, навуковага, публіцыстычнага, мастацкага і гутарковага стыляў на тэму “Прырода Беларусі”. Вызначце тыпы інфармацыі і моўныя сродкі яе выражэння.

2. Прааналізуйце падтэкставую інфармацыю верша:

Нічога не вяртаецца назад:
ні гэты міг, ні гэты дзень, -- я знаю.
Ты адыходзіш ціха ў снегапад,
а я люблю вясну. Я пачакаю.

Разрыў-трава. Нязбітая раса
Халодны ветах блудзіць каля гаю.
І наша сцэжка жытам парасла.
А я люблю жніво. Я пачакаю.

Ідуць дажджы – хоць з хіты не вылазь,
бяссоння год, як і ён, перабіраю.
На туфельках, на белым плацці – гразь.
Я не люблю спаты. Я пачакаю.
(Я. Янішчэц. “Я пачакаю”)

3. Прачытайце і прааналізуйце ўрывак з кнігі А.А.Каўруса “Мова народа, мова пісьменніка” (Мн.: Мастацкая літаратура, 1989, с. 124) пра літаратурныя рэмінісцэнцыі:

Літаратурныя рэмінісцэнцыі як сродак мастацкага асваення рэчаіснасці ў рамане “Птушкі і гнёзды” досыць частыя. Збліжаючы і супастаўляючы асобныя моманты, сітуацыі з жыцця і літаратуры, аўтару ўдаецца тыпізаваць пэўныя факты, герояў. Безумоўна, кніжная рэчаіснасць з’яўляецца дадатковай крыніцай мастацкіх сродкаў, прыёмаў, дэталей. Прыгадаем эпізод з рамана, калі да палонных прыехалі вайсковыя чыноўнікі “адпускаць” іх на волю і палонныя (беларусы) адмовіліся падпісваць аўсвайсы – асабістыя пасведчанні, бачачы ў гэтым нейкую правакацыю гітлераўцаў.

Слухаючы адказы сяброў, ён [Руневіч] успомніў тую сцэну з “Уваскрэсення”, дзе сяляне, якім Няхлодаў прыехаў раздаць зямлю, таксама не захацелі нічога падпісваць... Успомніўшы той, асабліва ўдалы, падраздзельчык, дзе мужыкі едуць на начлег і смачна гавораць: “Ишь, ловкий какой – подпишись, а он тебя живого и проглотит!”, Алесь усміхаўся ў душы, а потым раптам, нібыта зусім нечакана, пачуў сваё прозвішча.

4. Ахарактарызуйце прыёмы міжтэкставых сувязей у паэтычных тэкстах розных аўтараў:

Пазней я забілася моўчкі ў куточак,
каб спаць не прагналі (бо гэта ўначы),
і слухала “...синенький скромный платочек”,
і бачыла слёзы скупыя мужчын.

Ды мне разумець іх тады было рана...
 Я “синий платочек” сягоння спяю.
 Падзякуем, дочка, вайны ветэранам
 за ёлку маю і за ёлку тваю.
 (С.Басуматрава. “Дачушчына ёлка”)

Даволі, даволі, даволі!
 Не сні донкіхоцкія сны,
 хоць ты і ўлюбёны да болю
 ў старыя стаўкі і млыны.

А час наш ідзе грозным ходам,
 усюды грымяць перуны.
 Звяліся зусім Дон-Кіхоты,
 знікаюць старыя млыны.
 (П.Панчанка. “Млыны”)

У краіне светлай, дзе я ўміраю,
 у белым доме, ля сіняй бухты,
 я не самотны...

М.Багдановіч, май 1917

Ізноў тут – сонца, магчымай чары,
 ад мора пырскі ляцяць на брук тут.
 Вясна другая квеціць бульвары
 ў краіне светлай, ля сіняй бухты
 (К.Цвэрка “УЯлце”)

5. Складзіце тэкст публіцыстычнага стылю на адну з прапанаваных тэм. Выкарыстайце ў сваім творы ра-настайныя прыёмы міжтэкставых сувязей.

1. Смеласць гарады бярэ.

2. Работа і корміць, і поіць, і жыць вучыць.

3. Шчаслівы той, каго і ў няшчасці помняць.

6. Вызначце стыль трох тэкстаў, тэма якіх звязана з М.Багдановічам. Якія бакі зместу – прадметна-лагічны ці эмацыянальна-экспрэсіўны – характэрны для кожнага з гэтых тэкстаў? Чаму?

М.Багдановіч тонка адчуваў усе сэнсавыя адценні слоў, якімі карыстаўся ў мастацкай творчасці. Уключаныя ў сістэму вобразных сродкаў, яны выяўляюць то прамыя, то агульнамоўныя пераносныя значэнні, то атрымліваюць нечаканыя сэнсавыя прырашчэнні, выклікаючы дадатковыя асацыяцыі. Адзін з вершаў гарадскога цыкла пачынаецца радкамі: **На глухіх вулках – ноч глухая, // Не менш глухі людскі натоўп...** Тройчы выкарыстанае слова **глухі** ў кожным выпадку выяўляе новае значэнне: спачатку прыгадваюцца вуліцы, па якіх мала хто ходзіць і ездзіць, асабліва ў глыбокую ноч, потым нечаканы штрышок – пра раўнадушнасць людзей да таго, што робіцца навокал, пра іх нячуласць і неспагадлівасць, душэўную глухату. (Беларуская мова: Энцыклапедыя. -- Мн.: БелЭн, 1994, с.66)

Успомніце ўрывак з любога верша М.Багдановіча, дзе словы таксама набываюць нечаканыя сэнсавыя прырашчэнні.

Бранзавеюць адбіткі твае, прахожы, --

ні адзін на цябе не падобны.
А патомкі бяссонна, нястомна іх множаць,
а ты міма ідзеш нястомна.

І чужы табе клопат іх, слава таксама чужая.
Ты – праходзі на вечнай дарозе, на яе і зважаеш.
Ты яшчэ не прыйшоў да любові, да шчасця, да славы.
Смак дарожнага пылу табе прывычна-гаркавы.

Ты ідзеш па дарозе сваёй не героем і не пакутнікам.
Замест кветак, праходзі, пад ногі табе адно – трыпутнікі.

Ды азваяўся нарэшце час запаветным імем:
тваё слова, Максіме...

(Л.Філімонава. “М.Багдановічу”)

Патлумачце сваё разуменне вобраза праходжага на вечнай дарозе.

Многія пакаленні беларусаў, асабліва маладыя і закаханія, вечарам і ранкам паўтаралі словы выдатнага нашага паэта “Зорка Венера ўзышла...”. Максім Багдановіч стварыў самую прыгожую, самую пяшчотную песню пра каханне; песню, поўную любові да роднай зямлі. Ён напісаў “Слупкі ткачыі” і многа іншых цудоўных вершаў і паэм пра жыццё беларужых сялян, пра высокую мару беларускага народа аб волі і шчасці. Максім Багдановіч быў сапраўдным гуманістам, паэтам-дэмакратам. Ён стварыў неўміручыя вершы, адны з найлепшых у беларускай рэвалюцыйнай паэзіі.

Максім Багдановіч заўсёды дбаў пра развіццё літаратуры і культуры на Беларусі.

Яго заклікам было: “Аб шчыраце духоўнай дбай”. (П.Панчанка. “Слова на адкрыцці помніка М.Багдановічу”)

Прааналізуйце падзел гэтай праявічнай страфы на абзацы. Як вы разумееце заклік М.Багдановіча “Аб шчыраце духоўнай дбай”?